

בס"ד

מפקדי בני ישראל במדבר לפרשת במדבר

המפקד המתואר בפרשת פינחס משתרע על פני פרק כ"ו הארוך (65 פסוקים), והוא תופס קצת יותר משליש הפרשה, הכוללת כמה עניינים נוספים.

בפרשתנו, לעומת זאת, נידון המפקד - או שמא ראוי יותר לומר: נידונים המפקדים השונים - על פני הפרשה כולה, ואף חלקה הראשון של פרשת נשא עדיין עוסק בכך.

4 פרקים ארוכים, הכוללים יחדיו 188 פסוקים (כמעט פי שלושה ממספר הפסוקים המוקדשים לכך בפרשת פינחס), עוסקים בנתונים מספריים רבים:

- מפקד השבטים (פרק א)
- מפקד הדגלים (פרק ב);
- מפקד הלוויים מבן חודש ומעלה ומפקד הבכורות בישראל (פרק ג);

5. במדבר ג' – מפקד הלוויים מבן חודש ומעלה

יד ונדבר יהוה אל-משה במדבר סיני לאמר. **טו** פקד את-בני לוי לבית אבתם למשפחתם כל-זכר מבן-חדש ומעלה תפקדם. **טז** ויפקד אתם משה על-פי יהוה כאשר צוה.

- מפקד הלוויים מבן שלושים ועד בן חמישים:
6. **במדבר ד' - מפקד הלוויים מבן שלושים ועד בן חמישים**

א ונדבר יהוה אל-משה ואל-אהרן לאמר. **ב** נשא את-ראש בני קהת מתוך בני לוי למשפחתם לבית אבתם. **ג** מבן שלשים שנה ומעלה ועד בן-חמישים שנה כל-בא לצבא לעשות מלאכה באהל מועד.

כא ונדבר יהוה אל-משה לאמר. **כב** נשא את-ראש בני גרשון גם-הם לבית אבתם למשפחתם. **כג** מבן שלשים שנה ומעלה עד בן-חמישים שנה תפקד אותם כל-הבא לצבא לעבד עבדה באהל מועד.

כט בני מקרי למשפחתם לבית-אבתם תפקד אותם. **ל** מבן שלשים שנה ומעלה ועד בן-חמישים שנה תפקדם כל-הבא לצבא לעבד את-עבדת אהל מועד.

המפקדים המתוארים בפרשתנו (כולל ראשיתה של פרשת נשא) מעוררים שאלות ובעיות מעניינות מאוד בתחום הפשט, והללו העסיקו פרשנים וחוקרים מאז ימי חז"ל ועד לימינו. נציב בזאת את הבעיות המרכזיות המתעוררות בלימוד פשוטם של תיאורי המפקדים בפרשתנו. מובן שלא נוכל לעסוק בכולן, אך יש ערך בעצם העמדתן. ראש לכל נציב את טבלאות המפקדים השונים, כבסיס לכל דיון שייערך בהמשך.

סיכום נתוני המפקדים

מפקד השבטים ומפקד הדגלים (במדבר א-ב) בהשוואה למפקד בערבות מואב:

חומש במדבר קרוי בפי חז"ל "חומש הפקודים", משום שהוא פותח במפקד של בני ישראל - מפקד שנערך במדבר סיני "באחד לחדש השני בשנה השנית לצאתם מארץ מצרים":

1. במדבר א'

א ונדבר יהוה אל-משה במדבר סיני באהל מועד באחד לחדש השני בשנה השנית לצאתם מארץ מצרים לאמר. **ב** שאו את-ראש כל-עדת בני-ישראל למשפחתם לבית אבתם במספר שמות כל-זכר לגלגלתם. **ג** מבן עשרים שנה ומעלה כל-יצא צבא בישראל תפקדו אתם לצבאתם אתה ואהרן.

ראוי לשים לב שמיקומו של המפקד בראשית הספר הוא מטעה מבחינת סדר המאורעות, מכיוון שהמפקד נערך רק בתחילת החודש השני של השנה השנייה ליציאת מצרים (במדבר א', א):

וידבר ה' אל משה במדבר סיני באהל מועד באחד לחדש השני בשנה השנית לצאתם מארץ מצרים לאמר
אך שמונה פרקים אחרי תיאור המפקד אנו קוראים על אירועים שהתרחשו חודש קודם לכן:

2. במדבר ט', א' – הציווי על פסח מדבר

וידבר ה' אל משה במדבר סיני בשנה השנית לצאתם מארץ מצרים בחדש הראשון לאמר
ולפי חז"ל, האירועים המתוארים בפרק ז' קדמו אף הם למפקד:

3. במדבר ז', א' – א' ל"חודש הראשון" (ניסן)

ויהי ביום פלות משה להקים את המשכן, וימשח אתו ויקדש אתו ואת כל כליו ואת המזבח ואת כל כליו וימשחם ויקדש אתם

ואף על פי שאין בפסוק זה תאריך מדויק, במקום אחר (שמות מ', יז, וראה רש"י שם) מצינו שמשח השלים את הקמת המשכן ביום הראשון לחודש הראשון של השנה השנייה.

ולכן, חז"ל הסיקו את הכלל הפרשני "אין מוקדם ומאוחר בתורה" בדיקת מעובדות אלו (פסחים ו ע"ב).

הווה אומר:

התורה שינתה מדרכה ומסדר המאורעות כדי לפתוח את ספר במדבר בתיאור המפקד - ומכאן שאירוע זה הוא חלק מהותי של הספר. (ולכן הוא נקרא "ספר הפקודים").

יתר על כן, קרוב לסיומו נערך מפקד נוסף של בני ישראל הוא המתואר בפרשת פינחס - מפקד שנערך בערבות מואב בשנה הארבעים, לקראת הכניסה לארץ ולקראת חלוקתה בין השבטים.

4. במדבר כ"ו

א ויהי אחרי המגפה {פ} ויאמר יהוה אל-משה ואל אלקעזר בן-אהרן הכהן לאמר. **ב** שאו את-ראש כל-עדת בני-ישראל מבן עשרים שנה ומעלה לבית אבתם כל-יצא צבא בישראל. **ג** ונדבר משה ואלקעזר הכהן אתם בערבת מואב על-גדת ירחו לאמר. **ד** מבן עשרים שנה ומעלה כאשר צוה יהוה את-משה ובני ישראל היצאים מארץ מצרים.

2. סיכומו של המפקד הראשון מבואר בראש פרשת פקודי, תחילה באמצעות סיכום מחציות השקלים, ואח"כ במסירת מספר הנפקדים עצמם: **מקור 8**

"וכסף פקודי העדה מאת ככר ואלף ושבע מאות וחמשה ושבעים שקל בשקל הקדש. בקע לגלגלת מחצית השקל בשקל הקדש לכל העבר על הפקדים מן עשרים שנה ומעלה לשש מאות אלף ושלושת אלפים וחמש מאות וחמשים."

סיכומו של המפקד השני מבואר בפרשתנו:

10. במדבר א', מ"ה-מ"ו

ויהיו כל פקודי בני ישראל לבית אבותם מן עשרים שנה ומעלה כל יצא צבא בישראל. ויהיו כל הפקדים שש מאות אלף ושלושת אלפים וחמש מאות וחמשים.

הייתכן?
חצי שנה אמנם אינה זמן כה ארוך, אך בכל זאת לא ייתכן שלא יחולו במהלכה שינויים דמוגרפיים.

3. כל המספרים במפקד השבטים בפרשתנו, למעט אחד, הם במאות שלמות, ללא עשרות וללא יחידות. וצא דופן הוא **שבט גד**, שמניינו מסתיים בחמישים. כיצד קרה הדבר?

התשובה העולה על הדעת היא שהמספרים עוגלו למאות שלמות: הפחות מחמישים עוגל כלפי מטה, והיתר מחמישים עוגל כלפי מעלה.

שבט גד, שמניינו מסתיים בדיוק בחמישים, נותר על כנו, מאין אפשרות להכריע כיצד לעגל את מניינו (שהוא "עגול" במידה מסוימת מצד עצמו).

אולם תשובה זו אינה עומדת במבחן בשני מפקדים אחרים: במפקד השבטים בפרשת פינחס, שאף בו כל המספרים, למעט אחד, הם במאות שלמות, יוצא הדופן הוא **שבט ראובן**, שמניינו מסתיים **בשלושים**;

במניין הלוויים מן שלושים שנה ומעלה (במדבר ד') מסתיים מניינם של הקהתיים בחמישים (ובכך אין קושי), אך מניין בני גרשון מסתיים **בשלושים** (פסוק מ). **מקור 24**

ונשאלת השאלה:

מהי אפוא שיטת מסירת המספרים במפקדים השונים?

4. כפי שקל לראות מהכתוב, התורה אינה מסתפקת במסירת המניינים השונים של הנפקדים, אלא נותנת היא בידנו אף את סיכומיהם פעם אחר פעם, אף **שניתן להגיע לסיכומים אלו לבד**.

תשעה סיכומים כאלה ניתנים בפרשות במדבר-נשא,

ושניים מהם זהים:

סיכום מניין השבטים בסוף פרק א' (פסוק מו)

וסיכום מניין הדגלים בסוף פרק ב' (פסוק לב).

5. השוואת מפקד השבטים בפרשתנו לזה שבפרשת פינחס מעוררת שאלות באשר לשינויים דמוגרפיים חריפים שחלו בכמה שבטים, יותר מאשר באחרים. הבולט ביותר הוא שבט שמעון שירד מ- 59,300 ל- 22,200. ונשאלת השאלה, מה הסיבות לשינוי החריף?

בשיעור זה נעסוק בשאלות 1-2 בלבד.

7. **מפקד השבטים ומפקד הדגלים בהשוואה למפקד בערבות מואב:**

במדבר א'	במדבר ב' (דגלים)	במדבר כ"ו (ערבות מואב)
ראובן 46,500		43,730
שמעון 59,300	151,450	22,200
גד 45,650		40,500
יהודה 74,600		76,500
יששכר 54,400	186,400	64,300
זבולון 57,400		60,500
אפרים 40,500		32,500
מנשה 32,200	108,100	52,700
בנימין 35,400		45,600
דן 62,700		64,400
אשר 41,500	157,600	53,400
נפתלי 53,400		45,400
סה"כ 603,550	603,550	601,730

הבעיות המרכזיות העולות מתיאורי המפקדים

1. שלושה מפקדים מתוארים בתורה:

הראשון בספר שמות, בעת עשיית המשכן.

משה נצטווה עליו כחלק מציווי מלאכת המשכן (שמות כי תשא, ל', יא-טז), והוא נערך בטרם החלה מלאכת המשכן, באמצעות תרומת חובה של מחצית השקל שניתנה לעבודת אוהל מועד.

סיכומו של מפקד זה מצוי בראש פרשת פקודי:

8. שמות ל"ח

כא אלה פקודי המשכן משכן העדת אשר פקד על-פי משה עבדת הלויים ביד איתמר בן-אהרן הכהן. **כה וכסף פקודי העדה מאת ככר ואלף ושבע מאות וחמשה ושבעים שקל בשקל הקדש. כו בקע לגלגלת מחצית השקל בשקל הקדש לכל העבר על-הפקדים מן עשרים שנה ומעלה לשש-מאות אלף ושלושת אלפים וחמש מאות וחמשים.**

המפקד השני הוא זה שבפרשתנו,

והשלישי - בפרשת פינחס.

בין המפקד השני לשלישי מפרידות כ- 38 שנים, והצורך בעריכת המפקד השלישי כהכנה לחלוקת הארץ לשבטים גלוי לעין ומבואר בכתוב:

9. במדבר כ"ו – סוף המפקד בפרשת פינחס

נב וינדבר יהוה אל-משה לאמר. נג לאלה תחלק הארץ בנחלה במספר שמות. נד לרב תרבה נחלתו ולמעט תמעט נחלתו איש לפי פקדיו יתן נחלתו. נה אך-בגורל יחלק את-הארץ לשמות מטות-אבותם ינחלו. נו על-פי הגורל תחלק נחלתו בין רב למעט.

לעומת זאת פער הזמן בין המפקד הראשון לשני הוא של חודשים אחדים בלבד.

על פי חשבונם של חז"ל החלה התרומה למלאכת המשכן למחרת יום הכיפורים, וזהו אפוא זמנו של המפקד באמצעות מחציות השקלים.

זהו פער זמן של **כמחצית השנה**.

נשאלת השאלה: **מה צורך במפקד השני** ומה תכליתו, כאשר הוא נערך תוך זמן כה קצר אחר המפקד הראשון, ומה גם שלא אירע ביניהם כל אירוע שחייב זאת?

בשאלות 3-4 עסק פרופסור עלי מרצבך מן המחלקה למתמטיקה באוניברסיטת בר אילן, בדף לפרשת השבוע היוצא ע"י האוניברסיטה שיצא בפרשת במדבר תשנ"ח (שם מאמרו הוא "מפקדי בני ישראל במדבר").

"וכי אפשר שבשני המפקדים היו ישראל שוים - שש מאות אלף ושלושת אלפים וחמש מאות וחמישים?" - תשובת רש"י והביקורת עליה

נעין תחילה בתשובות שניתנו לשאלה זו.

אפשר שמציאת תשובה לה תסייע בידנו אף בדיון על השאלה הראשונה שהצבנו ברשימת השאלות בסעיף הקודם.

רוב הפרשנים עסקו בשאלת שוויון המספרים בשני המפקדים בפירושיהם לספר שמות.

אולם באמת השאלה מתעוררת אצל הלומד רק בהגיעו לפרשת במדבר. ניאלץ אפוא להעתיק את חיפושנו אל מפרשי ספר שמות.

הראשון מבין מפרשי ימי הביניים שעסק בשאלה זו הוא רש"י לשמות ל', טו-טז.

נראה כי מקור דבריו הוא מדרש במדבר רבה א, י.

ראשית מבסס רש"י את הטיעון שלפנינו שני מניינים, שפער של כמחצית השנה ביניהם:

11. רש"י על שמות ל', טו-טז

ואי אפשר לומר שהמניין הזה (- בספר שמות) הוא האמור בחומש הפקודים, שהרי נאמר בו (במדבר א', א) 'באחד לחדש השני, והמשכן הוקם באחד לחדש הראשון, שנאמר (שמות מ', ב) 'ביום החדש הראשון באחד לחדש תקים את המשכן'. ומהמניין הזה (- בשמות) נעשו האדנים, משקלים שלו, שנאמר (שמות ל"ח, כז) 'ויהי מאת ככר הכסף לצקת את אדני הקדש'. הא למדת: שתים הן: אחת בתחילת נדבתו, אחרי יום הכיפורים בשנה ראשונה, ואחת בשנה שנייה באייר, משהוקם המשכן.

עתה מתבלטת השאלה:

ואם תאמר: וכי אפשר שבשניהם היו ישראל שוים ו' מאות אלף וגי אלפים וחמש מאות וחמישים? שהרי בכסף פקודי העדה נאמר כן (שמות ל"ח, כז), ובחומש הפקודים - אף בו נאמר כן (במדבר א', מו)... והלא בשתי שנים היו! ואי אפשר שלא היו בשעת מניין הראשון בני י"ט שנה שלא נמנו, ובשנייה נעשו בני כ'.

תשובה לדבר: אצל שנות האנשים, בשנה אחת נמנו, אבל למניין יציאת מצרים היו שתי שנים.

לפי שליציאת מצרים מונין מניסן, כמו ששינו במסכת ראש השנה (גמרא דף ב ע"ב), ונבנה המשכן בראשונה והוקם בשנייה, שנתחדשה שנה באחד בניסן.

אבל שנות האנשים מונין למניין שנות עולם המתחילן מתשרי.

נמצאו שני המניינים בשנה אחת: המניין הראשון היה בתשרי לאחר יום הכיפורים, שנתרצה המקום לישראל לסלוח להם ונצטוו על המשכן, והשני באייר.

(ההנחה הסמויה של רש"י היא שבא' בתשרי חל "יום הולדת" כללי, וכולם מתבגרים ביחד בשנה).

הרמב"ן דן בדברי רש"י הללו בפירושו לפסוק י"ב, בראש פרשת כי תשא, ותוקף את דבריו בשתי טענות חזקות:

12. הרמב"ן לפסוק י"ב, בראש פרשת כי תשא

א. ואני תמה: ואיך ייתכן שיהיה קהל גדול כמוהו, ולא ימותו בו בחצי שנה למאות ולאלפים? והנה לפי דברי הרב (- רש"י)

עמדו כשבעה חודשים ולא מת אחד, וכתוב (במדבר ט', ו) ויהי אנשים אשר היו טמאים לנפש אדם' (- שלפי פשוטו מעיד הכתוב הזה - שזמנו 'בשנה השנית לצאתם מארץ

מצרים בחדש הראשון' - שמתו אנשים במחנה).
ב. ועוד קשה לי: כי מניין שנות האנשים איננו למניין שנות עולם, מתשרי, אבל הוא מעת לעת - מיום היוולדו, לכך נאמר בהם 'עשרים שנה ומעלה' - שיהיו שנים שלמות להם. וכן בכל מנייני התורה בשנות האדם, כך הם נמנים מעת לעת, כמו שאמרו במסכת ערכין (דף יח ע"ב)... אם כן כל הנולדים מתשרי ועד אייר השלימו שנה בינתיים, ונתרבו בין שני המניינים עם רב.

"כך אירע מעשה"-ראב"ע ורמב"ן והביקורת עליהם

שתי הטענות שהעלה רמב"ן נגד רש"י מוליכות בכיוונים דמוגרפיים הפוכים.

הטענה הראשונה היא שמסתבר כי "מתו בחצי שנה למאות ולאלפים",

ואילו הטענה השנייה היא כי "נתרבו בין שני המניינים עם רב" (- אלו שהשלימו את שנת העשרים באותה חצי שנה).

דבר זה "מזמין" את רמב"ן לתרץ את שאלתנו, בהנחה ששתי הטענות הללו **מקוזזות זו את זו:**

(המשך הרמב"ן)

אבל יותר נכון שנאמר שכן אירע מעשה: שהיו ישראל בשעת מניין ראשון תרי"ג אלף ותק"ן, ומתו מהם הרבה בשבעה החודשים כנוהג שבעולם, ובני עשרים משלימים שנתם מתשרי ועד אייר, ואירע הדבר שהיו המשלימים כמניין המתים.

בכך מצטרף רמב"ן לתירוץ של ראב"ע, בביאורו הקצר לשמות ל"ח, כ"ה, המקום שבו מפרטת התורה את המניין הראשון:

13. ראב"ע, בביאורו הקצר לשמות ל"ח, כ"ה

והתימה שהיה מספרם בשנה השנית כמו בשנה הראשונה, גם הוא נכון (- אפשרי), כי הנה אחר תשע ושלושים שנה אין בין שני המספרים (- של המפקדים שנעשו) רק אלף ושמונה מאות ועשרים (- זהו ההפרש בין המפקד הראשון, שסכומו גדול יותר, לבין המפקד בפרשת פינחס שסכומו קטן יותר).

אומר הרב סמט:

שתי טענות יש לטעון כנגד פירוש זה (של הרמב"ן), האחת דמוגרפית והאחרת סטטיסטית:

א. באופן רגיל רבים הם הנולדים על פני המתים (ריבוי טבעי), ועל כן אין מסתבר הדבר ש"מתו מהם הרבה בשבעה החודשים כנוהג שבעולם, ובני עשרים משלימים שנתם באותם שבעה חודשים במספר זהה.

הרי בשכבת הגיל של בני תשע עשרה עד עשרים התמותה מעטה ביותר.

טענתו של ראב"ע לכך שאף במפקד שבפרשת פינחס כמעט ולא נשתנה מספר העם (- ואף ירד במקצת) אינה מעידה על מצב דמוגרפי נורמלי.

הרקע לעמידת העם על אותו מספר כמעט (שמשמעה נסיגה דמוגרפית חמורה במשך ארבעים שנות המדבר) הרי מבואר במפקד שבפרשת פינחס:

14. במדבר כ"ו, ס"ד-ס"ה

ובאלה לא היה איש מפקודי משה ואהרן הכהן אשר פקדו את בני ישראל במדבר סיני. כי אמר ה' להם: מות ימותו במדבר, ולא נותר מהם איש כי אם...

כלומר, ניתן לומר שכוונת התורה בכך שמפקד שבכניסה לארץ יש כמעט את אותו המספר של בניי, בא לומר לנו שלמעשה יש כאן תחלופה של העם, כדי להדגיש שבניכם "נכנסים לנעליכם".

פירוש הנצי"ב וביקורתו

הנצי"ב בפירושו לתורה העמק דבר, פותח את פירושו לחומש במדבר (א', א ד"ה במדבר סיני) בניסיון לענות על שאלת שוויון המפקדים בדרך חדשה:

18. הנצי"ב ב"העמק דבר" על במדבר א', א'

במדבר סיני - פירש הכתוב המקום, אף על גב שאין צריך לדבר, שהרי ידוע דאזהל מועד - טרם נסעו בראשונה - היה במדבר סיני, מכל מקום בא להודיע בזה דתכלית המניין אז... לא היה כי אם משום שהיה במדבר סיני. והיו נצרכים לילך כל המדבר הגדול עד בואם אל ארץ נושבת, ולא היה אפשר כי אם בהשראת שכינה בהפלגה יתרה. והיו נמשלים באותה שעה כמו מלך ההולך בראש צבאו במדבר למלחמה. ואין מלך הולך בעצמו ובכבודו, כי אם במחנה כבודה והגונה לפי כבודו. כך היה נדרש להשראת שכינה בזה האופן דווקא (-) שיהיו בני ישראל היוצאים למדבר בסך מסוים, כזו שתהא השכינה שורה בקרבם.

והנה, כבר עמדו ברבה (- במדבר רבה א, ט) וגם הרמב"ן ז"ל על גוף המניין, שנשתוו כאן ובמניין אדנים שהיה כמה ירחים קודם. והרבה דברים נאמרו בזה.

ולדעת, באשר לא נמנו כי אם יוצאי צבא - היינו הראויים להימנות בחיל המלך למלחמת הכנענים - והיה במניין הראשון שש מאות אלף וגי' אלפים וחמש מאות וחמישים, ונקבע על זה הסך השראת השכינה, והיה ידוע דנדרש להיות במדבר זה הסך.

ומאז ואילך אפילו נעשו עוד הרבה בני עשרים, מכל מקום לא נכנסו לצבא להימנות כי אם בהיפקד על ידי מיתה או סיבה אחרת שיצאו חוץ למחנה, היו נצרכים למלאות זה הסך מבני עשרים אחרים.

וב(ע)ת היותם עומדים במקום אחד, לא חש הקב"ה לצוות למלאות הצבא. עד שהגיע קרוב לעשרים יום בחודש השני, שאז היו מיועדים לצאת לדרך (להלן י', יא), וה' בראשם, כמלך בראש צבאיו, על כן בא הציווי לחזור ולמנות ולמלאות זה הסך.

וימלכותא דרקיעא כמלכותא דארעא' - שכל מלך לפי ערכו יודע כמה יהיו יוצאי צבא בחילו, וכמה גדודים, ואיזה סך בכל גדוד, עד שנתמלא הסך שנדרש.

ומכל מקום, בעת מנוחה במדינה, אינו חושש במה שנעדרים על ידי מיתה כמה בני אדם בכל גדוד.

אך בעת שנדרש לצאת למלחמה, והוא בראשם, מצווה לפקוד את כל הגדודים ולמלאות משאר בני מדינתו מספר הידוע, עד שנכנס בעומק המלחמה. ו(כש)המלך כבר יוצא בראש, שוב אינו מקפיד להשלים הנעדרים במלחמה.

וכך היה בישראל: ידוע היה סך יוצאי צבא בכלל, אך נחסרו בזה המסך... וגם יצאו מן המחנה כל צרוע וכל זב, ונצטוו כעת למלאות, וגם לדעת ראשי כל גדוד, כאשר יובא בסמוך.

וכל זה היה המקום והשעה גורם. משום כך פירש הכתוב שהיה במדבר סיני, ובאחד לחודש השני (בשנה השנית), לא רחוק משעת היציאה לדרך.

ואחר כך (- אחר היציאה למדבר), אף על גב שנחסר הרבה על ידי מתאוננים ומרגלים ועוד, מכל מקום כבר הופיע ה' בכבודו יתברך על זה האופן (- ולא חש להשלמת הנעדרים).

היתרון הגדול בפירושו של הנצי"ב הוא בכך שאין הוא נזקק להניח שוויון מקרי בין שני המפקדים:

השוויון ביניהם הוא מכון.

המפקד השני לא נועד לתת את המניין האמיתי של הגברים מבין עשרים שנה ומעלה שהיו באותה עת בשבטי ישראל, אלא רק למלא את השורות שנחסרו מעט מאז המפקד הקודם.

לאחר מילוי השורות הנחסרות, שוב לא נמנו הגברים היתרים, שהשלימו את שנת העשרים שלהם באותה חצי שנה, והללו לא נכללו עוד ב"יוצאי צבא" בישראל.

אולם בין המפקד שבספר שמות לזה שבספר במדבר לא אירעה שום פורענות דמוגרפית:

חטא העגל ותוצאותיו הרי קדמו למפקד שנעשה לאחר מכן, בעת תרומת המשכן.

ב. אף אם נתעלם מן הטיעון הדמוגרפי, הרי שהסיכון שבמקרה "אירע הדבר" שמספר המתים היה שווה בדיוק נמרץ למספר המתווספים למניין, שמלאו להם עשרים שנה, הוא קטן ביותר.

ניסח זאת בצורה קולעת ר' מרדכי יפה, "בעל הלבושים":
15. ר' מרדכי יפה, בעל הלבושים, בפירושו על רש"י "לבוש האורה" (שמות ל', ט"ז)

מה שכתב רמב"ן... דבר תימה וחלוש מאוד ואין הדעת סובלתו, ואני תמה מאוד מאיש נבון וחכם גדול כמוהו, איך ידבר כדברים האלה, דברים שבמקרה ימלאו סך כזה שווה בשווה. באמת בעיניי הוא אחת מן הנמנעים, אם לא על ידי הנס.

תשובתו השנייה של רמב"ן וביקורתו

נראה שרמב"ן הרגיש בחולשת פירושו שהובא לעיל, שעל כן הקדים לו את המילים "אבל יותר נכון שנאמר...", כומר: יותר נכון ממה שאמר רש"י, אך עדיין לא נכון לחלוטין. ומיד הוא מביא פירוש נוסף:

16. המשך הרמב"ן ממקור 12

אבל לפי דעתי אין השוואת המניינים האלה שאלה כלל. כי במניין הראשון נמנה שבט לוי עמהו, כי עדיין לא נבחר ולא יצא מכלל העם, ובמניין השני נאמר לו (במדבר א', מט) 'אך את מטה לוי לא תפקד ואת ראשם לא תשא בתוך בני ישראל'. והנה המשלימים שנתם, שנעשו בין שני המניינים בני עשרים שנה, היו קרוב לעשרים אלף (- כי מספר הלוויים מבן חודש ומעלה היה כעשרים ושניים אלף).

כלומר הרמב"ן עובר מהנחת האפשרות של איזון בין מספר המתים באותה חצי השנה למספר המשלימים את שנתם להיות בני עשרים, להנחה הפוכה שמספר המשלימים היה עודף על מספר המתים כעשרים אלף - כמספר הלוויים שנגרעו מן המניין השני בהשוואה למניין הראשון.

גם על תירוצו זה של הרמב"ן יש לטעון שתי טענות:
א. ראשית, הנחתו כי הלוויים נפקדו במניין הראשון שבמשכן אינה מוסכמת כלל.

ראב"ע חולק על כך ואומר שגם במפקד הראשון לא נמנו הלוויים, ולא נתנו את מחצית השקל:

17. ראב"ע בביאורו הקצר לשמות ל"ח

הנה נפקדו כל ישראל בשנה הראשונה. ובעבור שאמר הכתוב (דברים י', ח) 'בעת ההוא הבדיל ה' את שבט הלוי' (- הכוונה: לאחר חטא העגל) לא נתנו הלוויים כופר נפשם (- מחצית השקל) כי נתונים הם להשם.

ואין ראב"ע הפרשן היחיד שכך היא דעתו.

שנית, חוזרת השאלה הסטטיסטית שנוסחה על ידי בעל לבוש האורה:

איך במקרה ימלאו המשלימים את שנתם להיות בני עשרים סך כזה שיהא שווה בשווה עם המתים, בתוספת למספר הלוויים שלא נמנו במניין השני?

הסיכוי שאחרי כל תרגילי החיבור והחיסור הללו ישתווה המניין בדיוק נמרץ, "באמת - בעיניי הוא אחת מן הנמנעים, אם לא על ידי נס".

פירושו של קאסוטו מתקבל מאוד על הדעת: כאשר ניצבים לפנינו שני סיפורים (שאינם מציינים זה את קיומו של זה) אודות שני מפקדים שנערכו בהפרש זמן קטן ביותר זה מזה, והנה בנתון המרכזי ביותר שלהם - במספר הפקודים הסופי של כל מפקד - הם שווים, יש חשיבות רבה להגדרת הקושי: המפרשים כולם הגדירו את הקושי בשוויון המניינים של שני המפקדים.

אולם קאסוטו, מלכתחילה סבור היה שלפנינו מפקד אחד, שהרי המניין הסופי הוא אותו מניין, ואם כן השאלה שיש לענות עליה היא ההבדל בין התאריכים השונים שמצינת התורה ביחס לאותו המפקד. וכך אכן ניסח קאסוטו (בעמ' 328) את השאלה: כך ניסח קאסוטו את השאלה:

תאריך המפקד של בני ישראל היה לפי במדבר א' באחד לחודש השני בשנה השנית לצאת בני ישראל מארץ מצרים, ואילו המשכן הוקם לפי שמות מ', ב באחד לחודש הראשון של אותה שנה, כלומר חודש ימים לפני המפקד. ואם כן הוא, איך אפשר הדבר שבמלאכת המשכן שנגמרה כבר לפני החודש הראשון, השתמשו בכסף של המפקד שנערך בחודש השני? עוד קשה שבשמות ל"ח, כו נזכר כדבר ידוע כבר בשעת עשיית המשכן מספר הפקודים 603,550, ואילו לפי במדבר א', מו יצא מספר זה מן המפקד שבחודש השני.

ועל כן בבואו לענות על כך בדברים הקודמים שהבאנו, הוא פותח את תשובתו במילים "ואשר לבעיית התאריכים...".

בעיית ההתאמה בין התאריכים קלה יותר לפתרון, משום שנקל להניח שמפקד שמטרתו להגיע לפירוט של "כל עדת בני ישראל: למשפחתם, לבית אבתם, במספר שמות כל זכר לגלגלתם" (א', ב), הוא מעשה הנמשך על פני זמן רב.

דבר זה מסתבר הן מן ההיגיון והן מן הידיעות שיש לנו אודות מפקדים שנערכו מאז מארי ועד לימינו.

בתפיסת המפקד כמעשה מתמשך, שראשיתו באמצע השנה הראשונה ליציאת מצרים, בתרומת מחצית השקל לעבודת המשכן, וסיומו בחודש השני בשנה השנייה, הרווחנו רווח כפול:

ראשית מצאנו פתרון פשוט ביותר לזהות המספרים, ללא צורך להניח שוויון מקרי, כפי שעשו רוב הפרשנים.

שנית, מאליה בטלה השאלה ששאלנו בתחילת השעור: מה הצורך בעריכת מפקד תוך זמן כה קצר לאחר שנערך המפקד הקודם, כשביניהם לא אירע שום דבר שחייב זאת.

אף פירושו של קאסוטו אינו נקי מקושי: לפי דבריו המפקד בספר במדבר א' נעשה על ידי משה, אהרן ונשיאי העדה באמצעות מיון החומר הכתוב על גבי חרסים, וכך הוא מפרש את הצירוף "במספר שמות" - "כלומר על ידי שמנו וספרו את השמות הרשומים על החרסים".

כיצד יש ליישב אפוא את הנאמר:

20. במדבר א', י"ח

ואת כל העדה הקהילו באחד לחדש השני, ויתילדו על משפחתם לבית אבתם במספר שמות מבן עשרים שנה ומעלה לגלגלתם.

הקהלה זו על שום מה?

על פירושו של הנצי"ב ניתן להקשות כמה קושיות (והוא מנסה לענות על חלקן במהלך דבריו), אך אנו נשאל רק זאת: איזו קדושה יש במספר 603,550, שרק בו ישרה הקב"ה את שכינתו ולא בפחות במקצת (ושאף ביותר ממספר זה אין צורך)?

הרי זהו מספר מקרי שנוצר כתוצאה מן המפקד הראשון, ומדוע אפוא "היה ידוע דנדרש להיות במדבר זה הסך"?

המשל שהביא הנצי"ב ממלכותא דארעא אינו מתאים לנמשל:

מלך היוצא לקרב מעריך כמה גדודים הוא צריך כדי לנצח באותו קרב, וממלא את מכסת הגדודים הללו מבני מדינתו (השווה למלחמת מדין, במדבר ל"א, א-ז).

אולם אין הוא קובע את המכסה לפי המציאות המקרית של מספר החיילים שעמדו לרשותו בראשונה.

ובאמת, על חוסר החשיבות של המספר 603,550 ניתן ללמוד מן המפקד בפרשת פינחס:

אף שם חונים בני ישראל זמן ארוך בערבות מואב ומתכוננים לכניסה לארץ - למלחמת הכיבוש ולחלוקה, ואף שם עורכים מניין לקראת הכניסה.

והנה המניין שם פחת ב-1,820 יוצאי צבא.

האם מפני כן לא הלך ה' בראש עמו בעת הכניסה לארץ?

פירושו של קאסוטו וביקורתו

פירושו של הנצי"ב מקרב אותנו אל פירושו של מ"ד קאסוטו לספר שמות ל"ח, כה (עמ' 329):

19. קאסוטו לספר שמות ל"ח, כה

אשר לבעיית התאריכים, אפשר לפתור אותה מתוך מה שמלמדות אותנו התעודות שנתגלו במארי (מאה י"ח לפני סה"נ) על דבר המפקד שנערך שם. תעודות אלו מוכיחות, שעריכת מפקד לא הייתה דבר קל הנעשה ביום אחד, אלא שהייתה דורשת זמן לא קצר (עיין שמ"ב כ"ד, ח). הפקידים היו עורכים רשימות על לוחות טין, ולבסוף היו פקידים מיוחדים ממיינים את הלוחות ובודקים אותם, ועושים מתוכם חשבונות, ומעלים מתוכם את תוצאות המפקד. בישראל, עד כמה שאפשר לשער, לא היו משתמשים בלוחות טין כמנהג בני מסופוטמיה, אלא בחרסים... אבל השיטה הייתה בוודאי אותה השיטה. ולפי זה אפשר להניח שכך היא כוונת הכתוב: בשנה הראשונה לצאת בני ישראל מארץ מצרים, בו בזמן שהיו האומנים עסוקים במלאכת המשכן, התנהלו הפעולות הראשונות של המפקד: עמדו בני ישראל אחד לאחד לפני הפקידים הממונים על כך, ואלה רשמו את שמותיהם על חרסים וקיבלו מכל אחד מהם כסף במשקל מחצית השקל. וכסף זה שימש למלאכת המשכן, לעשיית האדנים. לאחר שנגמרו כל הפעולות לרשימת בני ישראל, ולאחר שעבר חודש ניסן, החודש המוקדש לחג הקמת המשכן ולחג הפסח, התחילו, ביום הראשון לחודש השני של השנה השנייה, הפעולות למיון החרסים ולבדיקתם ולחישוב החשבונות על ידי האנשים הממונים על פעולות אלו, נשיאי העדה הנזכרים במדבר א', ד ואילך. ופעולות אלו נעשו, כפי מה שכתוב במפורש שם (פסוק ב ועוד) במספר שמות, כלומר על ידי שמנו וספרו את השמות הרשומים על החרסים. ואף על פי שעברו חודשים אחדים מהתחלת המפקד, וכבר מתו אנשים אחדים מאלה שרשמו, וצעירים אחדים הגיעו בינתיים לגיל עשרים ונעשו ראויים להימנות בין הפקודים, על כל פנים המספר הכללי שעלה מתוך חשבונות המפקד היה שווה בדיוק למספר חצאי השקל שניתנו בשנה הראשונה, משום שהחשבונות נעשו מתוך החרסים שנכתבו בה בשעה שניתנו חצאי השקלים.

על כן מציע הרב אלחנן סמט לתקן קצת את דברי קאסוטו באופן הבא:

21. הרב אלחנן סמט

מיון החומר הכתוב לא נעשה החל מן האחד לחודש השני בשנה השנית, כפי שכתב קאסוטו, אלא הוא הסתיים בתאריך זה.

הקהלת העדה באחד לחודש השני היא פעולת הסיום החגיגי של המפקד כולו.

כלומר, בעצם לפנינו מפקד אחד שהתחיל ב"א בניסן והסתיים בא' באייר.

בכניסה לאוהל המפקד נדרש הנפקד לשני "דוכנים".
באחד הוא "נרשם", ובשני הוא "תרם".

את מחציות השקל ספרו תוך זמן קצר ונתנו אותם לידי האמנים לצורך ייצור האדנים.
לספור את השמות לקח חצי שנה.

וכמו שאמר הרב סמט : הקהלת העדה באחד לחודש השני היא פעולת הסיום החגיגי של המפקד כולו.

במעמד זה השוו בין תוצאות מפקד השמות, למפקד מחציות השקל, כדי לוודא "שקיפות" כלפי העם, ולהוכיח שאף פקיד לא לקח כסף לכיסו.

התוצאה הזוהה בין המפקדים היא אכן סיבה ל"סיום חגיגי למפקד כולו".

הערה:

ההסבר האחרון עונה על שאלה שטרם הזכרנו בשעור זה :
איך ספרו משה ואהרון את העם ישירות מבלי להזדקק לאמצעי עזר – כגון שקלים – שבאמצעותו יש לספור את העם מבלי להפגע.